

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ КРОС-КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ У ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Стаття присвячена практиці використання інтерактивної технології формування крос-культурних цінностей студентів у виховному процесі вищих педагогічних навчальних закладів. Визначено сутність інтерактивної технології, її завдання та механізми впровадження. Розкрито тренінгову форму роботи як складник інтерактивної технології. На прикладах застосування етичного тренінгу “Я-культура – Ти-культура” та комунікативного тренінгу “Ми різні, але ми рівні” доведено їхню ефективність у роботі зі студентами педагогічних вишів. Виявлено результативність використання крос-культурного інтегратора та студентського інтерактивного театру у виховному процесі вищих педагогічних навчальних закладів.

Ключові слова: крос-культурні цінності, студенти, вищі педагогічні навчальні заклади, інтерактивна технологія, тренінг.

Формування крос-культурних цінностей у студентської молоді передбачає не тільки розкриття й усвідомлення змісту визначених понять, а й вироблення вмотивованого прагнення до оволодіння цими цінностями. У сучасних умовах інтеграції України до європейської спільноти нагальним є завдання формування у студентів свідомого прагнення до оволодіння крос-культурними цінностями, інтересу до різних культур, розвиток моральних почуттів, рефлексії, партнерських якостей, готовності до діалогу, навичок крос-культурної взаємодії, набуття комунікативних навичок. Це зумовлює використання інтерактивної технології формування крос-культурних цінностей у студентів вищих педагогічних навчальних закладів, що охоплює відповідні форми, методи, методики, прийоми, засоби, здатні забезпечити стійкий позитивний результат.

Різні аспекти крос-культурних цінностей у своїх дослідженнях висвітлювали І. Бех, О. Гулинська, Е. Заредінова, Т. Колосовська, М. Мід, В. Роцупкіна, Е. Хол, Д. Хупс; потребу у впровадженні інтерактивних технологій у виховному

процесі вищих навчальних закладах обґрунтували С. Сисоева, О. Падалка та інші.

Метою статті є дослідження особливостей використання інтерактивної технології формування крос-культурних цінностей студентів у виховному процесі вищих навчальних закладів.

У розробленні інтерактивної технології нами були взяті до уваги висновки С. Сисоевої стосовно того, що “інтеракція – це здатність взаємодіяти або перебувати в режимі бесіди, діалогу з чим-небудь (наприклад, з комп’ютером, навчальним засобом тощо) або ким-небудь (людиною), а соціальна інтеракція – процес, при якому індивіди під час комунікації, яка відбувається у групі, своєю поведінкою впливають на інших індивідів, викликаючи відповідні реакції” [7, с. 249]. Оскільки більшість ефективних змін у мотивації та поведінці студентів легше здійснюються у групі.

Використана нами інтерактивна технологія забезпечувала:

- потреби й інтереси усіх суб’єктів виховного процесу;
- взаємодію усіх суб’єктів виховного процесу;
- активний обмін інформацією, думками;
- спільне вирішення проблеми через моделювання ситуації;
- ділове партнерство та кооперацію через творчий та ігровий характер виховної діяльності, емоційний вплив і рефлексію, змагальність.

Інтерактивна технологія передбачала консультативну фасилітаторську роль викладача, за якої “він перетворюється на проєктувальника індивідуальної траєкторії інтелектуального і особистісного розвитку тих, кого навчає” [7, с.248].

Дослідження підтвердило переваги інтерактивної технології, до яких можна віднести: двоспрямованість спілкування і зворотний зв’язок; доступ до інформації і негайна відповідь; право вибору і підтримка; адаптація і психологічний комфорт.

Інтерактивна технологія передбачала формування крос-культурних цінностей шляхом залучення студентів до тренінгової форми роботи.

Тренінг належить до так званих активних форм групової діяльності. Переваги тренінгової форми роботи полягають у невимушеній атмосфері, увазі до кожного, урахування життєвого досвіду, можливості обмінюватися думками, проблемами, здійснювати колективний пошук оптимальних рішень.

Тренінг давав змогу розглянути, проаналізувати проблеми крос-культурної взаємодії не у реальному житті, а в безпечній обстановці. Також формування важливих умінь і навичок під час тренінгу забезпечувалося без тих неприємних наслідків, які могли би виникнути у разі неправильного прийняття рішення в реальному житті.

Зasadничими умовами для тренінгу були співробітництво і співтворчість. Співробітництво ми розглядали як взаємодію, що ґрунтується на повазі гідності усіх учасників тренінгу, визнанні рівноправ'я, та встановлення діалогу. Співробітництво передбачає відсутність привілеїв, право кожного на свою позицію і думку, взаємний інтерес та взаємодовіру.

Співтворчість можлива лише на основі співробітництва, що ставить за мету пошук нових можливостей та реалізації спільних ідей, самовиявлення кожного учасника тренінгу

Розроблений нами етичний тренінг “Я-культура – Ти-культура” ставив перед собою виховні цілі, насамперед:

- етичну, що полягала у розвитку в студентів знань і уявлень про крос-культурні цінності, формуванні відповідних умінь і навичок поведінки у ставленні до представників своєї й іншої культури, світу, підготовці молоді до можливих життєвих ситуацій;
- психологічну, котра визначала розвиток емоційної сфери, здатність до рефлексії; формування мотивації до крос-культурної взаємодії та подолання негативних стереотипів;
- педагогічну, яка характеризувала толерантність, комунікативність, готовність до діалогу та корекцію поведінки студентів стосовно представників інших культур, у конфліктних ситуаціях, готовність протистояти ксенофобії і расизму.

Етичний тренінг “Я-культура – Ти-культура” будувався за принципом тематизму, згідно з яким кожне заняття присвячувалось певній крос-культурній проблемі.

У роботі над програмою тренінгу “Я-культура – Ти-культура” ми виходили з того, що набуті у процесі занять знання, уміння і навички можуть бути використані в реальному житті.

Тренінгові заняття складались зі вступної, основної та завершальної частин. Вступна частина передбачала повідомлення

теми, мети і завдань тренінгу, а також проведення вправ, спрямованих на формування навичок відкритої комунікації, створення комфортної атмосфери у групі: “Мозковий штурм”, “Питання і відповіді”, “Комплімент”.

Основна частина тренінгових занять охоплювала використання таких методів, як міні-лекції, робота в групах, групова дискусія, метод проблемних ситуацій, рольові та ділові ігри, метод незакінчених речень, метод проєктивного малювання, вправи. Такий підхід до організації тренінгового заняття сприяв відкритому спілкуванню, можливості висловлювати своє бачення щодо обговорюваної проблеми, що позитивно позначилось на культурі спілкування та взаємодії учасників тренінгу.

Під час тренінгу нами була використана методика А. Солодкої крос-культурного інтегратора, спрямована на підвищення крос-культурної сприйнятливості. Зверталась увага на самовизначення особистості у крос-культурному контексті, що допомагало студентам краще осмислювати мотиви власної поведінки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, узгоджувати життєві цілі із засобами. “Культурний інтегратор складається з описів ситуацій, у яких взаємодіють персонажі двох культур, і чотирьох інтерпретацій їх поведінки. Це контексти поведінки, за якими спостерігають, та “зворотного зв'язку – виділення “правильної” інтерпретації та аналізу її особливостей із точки зору представників іншої культури” [9, с. 12].

Тренінгові заняття передбачали використання сюжетних ігор “Подорож”, “Перше враження”, “Непорозуміння”, які відповідали віковим особливостям і потребам студентського віку та допомагали пережити ситуацію, віднайти її рішення. Виходячи із ситуації, тренер міг ускладнити сюжет, запропонувати учасникам обмінятися ролями, що спонукало студентів розв'язувати додаткові моральні завдання.

Після кожної гри проводилося обговорення, під час якого учасники могли висловити своє враження стосовно того, як вони почувалися у тій чи іншій ролі, як би діяли, мотивуючи свої вчинки, що розвивало психологічну спостережливість, розуміння поведінки інших людей, емпатійність, тобто здатність поставити себе на місце іншого.

На підсумковому етапі тренінгового заняття зазвичай використовувався рефлексивно-експліцитний метод І. Д. Беха чи рефлексивний блок, що містив такі твердження:

- Сьогоднішнє заняття мені допомогло краще ...
- Найважливішим на нашому занятті було ...
- Новим для мене у сьогоднішньому занятті ...
- Заняття допомогло мені зрозуміти ...
- Я сьогодні навчилась (навчився) ...

Розробляючи тематику занять, ми брали до уваги те, що в процесі реалізації тренінгів створюються найкращі умови для відпрацювання навичок та умінь.

Для розвитку у студентів навичок самоаналізу у різноманітних ситуаціях використовувалися групові й індивідуальні форми роботи з акцентом на власному моральному досвіді самопізнання. Наприклад, бесіда, що містила такі запитання:

- Що таке національні якості, на чому вони ґрунтуються, чим визначаються?
- Проаналізуйте свої ментальні особистісні якості, які виявляються у вчинках, поведінці.
- Що про вас думають представники інших культур? Як ви оцінюєте їхню думку?
- Порівняйте результати власної оцінки з думками інших про вас і зробіть висновок: чи добре ви себе знаєте?
- Які ви бачите перспективи щодо крос-культурної взаємодії у студентському середовищі, майбутній педагогічній діяльності?

На розвиток психологічної спостережливості була спрямована гра “Навколо світу”, під час якої учасникам пропонувалось розіграти пригоди українців у різних країнах. В обговоренні гри зверталась увага на те, що допомагало учасникам встановити контакт і порозумітися з іншими культурами, що заважало, на які позитивні і негативні стереотипи орієнтувалися учасники гри.

Логічним продовженням цієї гри стала розроблена нами вправа “Дружня порада”, спрямована на активізацію інтересу до самоаналізу власної поведінки у крос-культурному середовищі.

Кожному учаснику пропонувалось написати на клаптику паперу дружню пораду, як потрібно поводитись у незнайомій країні, а з іншого боку – що в жодному разі не можна робити у незнайомій країні, щоб не потрапити в халепу. Після чого всі папірці переміщувались, і кожен по черзі доставав папірець, зачитував пораду, виявляв прийняття чи неприйняття поради, а її слухність обговорювалась у групі.

У грі “Толерантність-інтолерантність” програвались сюжети мовної, конфесійної, політичної інтолерантності, особлива увага приділялась оцінці учасників гри себе та інших з тим, щоб зруйнувати бар’єри непорозумінь та позбутися проявів інтолерантності. Під час підбиття підсумків студенти зазначили, що в житті дуже важко зламати бар’єри через недовіру, невміння слухати, упередженість, суб’єктивність. А тому подолання інтолерантності як у дитячому, так і в молодіжному середовищі потребує корекції, психологічної допомоги.

З метою розвитку у студентів толерантної поведінки, усвідомлення потреби терпимого ставлення один до одного ми використали модифіковану нами методику Ю. Шустової “Мрія” [10]. Основна ідея зазначеної методики полягала у переході від мрії до усвідомлення істинних цілей і цінностей.

Для залучення учасників до добродійної діяльності ми скористалися вправою “Добро не знає кордонів”, запропонувавши поміркувати, чим вони можуть допомогти людям з інших країн. Усі пропозиції під час обговорення записувалися та вносилися у план роботи.

Метою тренінгового заняття “Я і народи, які мене оточують” було виховувати повагу до народів, що мешкають на теренах України, формувати стійкий інтерес до їхніх культурних надбань, визнання їхнього внеску і ролі у розбудові України як незалежної держави, розвивати уявлення про крос-культурні цінності.

Тренінгове заняття передбачало проведення розробленої нами ділової гри “Інноваційні технології виховання крос-культурних цінностей в сучасній школі”. Учасники гри були поділені на групи. Кожна група отримала завдання стисло викласти ідеї щодо порушеної проблеми та розкрити їхні особливості.

Група повинна була обрати виконавців таких ролей:

- автор-новатор – носій ідеї виховання крос-культурних цінностей у дітей;
- оптимісти – захисники ідеї виховання крос-культурних цінностей;
- песимісти – супротивники ідеї виховання крос-культурних цінностей;
- реалісти-аналітики, здатні зважити всі “за” і “проти” та зробити необхідні висновки.

За правилами гри, потрібно було представити презентацію щодо виховання крос-культурних цінностей у дітей шкільного віку та обґрунтувати основні положення. Кожна з груп гравців готувала свої рекомендації і спільно ухвалювала рішення про доцільність або недоцільність інновації.

Органічним складником розвитку уявлень та знань студентів щодо формування крос-культурних цінностей стало набуття ними високої комунікативної культури, яка регулює систему ставлення людини до інших, а також до самої себе. Комунікативна культура є важливою частиною крос-культурної взаємодії, що дає змогу краще зрозуміти мотиви, поведінку, стереотипи як власні, так і партнерів по спілкуванню. Водночас відсутність комунікативної культури породжує конфлікти та призводить до труднощів і бар'єрів у взаєморозумінні між людьми.

Для підвищення рівня комунікативної культури нами був проведений комунікативний тренінг, який ми розглядаємо як складник інтерактивної технології, що передбачає відтворення комунікативних ситуацій та людських стосунків, створених “тут і тепер”. Комунікативний тренінг був спрямований на розвиток логічного вербального спілкування, уміння аргументувати, переконувати, дискутувати, а також враховувати думку інших, слухати, доходити згоди.

Метою комунікативного тренінгу “Ми різні, але ми рівні” визначено: допомогти зрозуміти студентам значущість крос-культурних контактів, специфіку спілкування у різних народів, з епіграфом А. де Сент-Екзюпері: “Єдина справжня розкіш – це розкіш людського спілкування”.

Для кращого розуміння значення крос-культурних цінностей у процесі спілкуванні на початку заняття було проведено бесіду за такими проблемними питаннями:

1. У чому полягає сутність і смисл міжнародного та міжнаціонального спілкування? Чому в умовах сучасної глобалізації важливо втілювати принципи гуманістичної етики у спілкуванні без кордонів?
2. Чому важливо спиратись на крос-культурні цінності у майбутній професійній діяльності та особистому житті?
3. Що можна зробити для підвищення ефективності крос-культурного спілкування?
4. Які особистісні якості допомагають вам у спілкуванні зі співрозмовником, які перешкоджають?

Під час бесіди було зроблено висновок, що спілкування на основі крос-культурних цінностей передбачає здатність людини відчувати та співчувати, співпереживати, вміння розрізняти добро і зло, справедливість і несправедливість, вияв таких якостей, як емпатія, делікатність, тактовність, доброта, чуйність, відповідальність, почуття обов'язку, толерантності справедливості та інші. Тому важливе значення у процесі спілкування людей відіграють також моральні знання, здатність до раціонального осмислення моральних обставин та дій.

На основі аналізу проблемних ситуацій було проведено дискусії: “Чи є сенс сучасним педагогам враховувати міжетнічні інтереси?”, “Чи не відгородитися від світу муром?”, “Чому наші прадіди вміли спілкуватися і домовлятися з сусідами, а ми досягти цього не можемо?”

Далі студентам пропонувалося виконати такі практичні завдання:

- Наведіть приклади високої і низької крос-культурної комунікативності.
- Проаналізуйте власний стиль спілкування. Чи легко ви знаходите спільну мову з іншими? З якими труднощами ви зазвичай стикаєтесь у спілкуванні?
- Самостійно складіть і запишіть список якостей та умінь людини, які, на вашу думку, необхідні для ефективного крос-культурного спілкування.

Наприкінці тренер акцентував увагу на тому, що орієнтація у спілкуванні на крос-культурні цінності дає людині змогу підтвердити свою повагу до представників інших культур, зорієнтованість на гуманістичні принципи, дієвість своїх мотивів, готовність до рівноправного діалогу.

Активному самовираженню особистості, набуттю нею навичок крос-культурної комунікації, створенню партнерських стосунків у колективі сприяли творчі вправи: “Вас призначили директором навчального закладу, в якому працюють педагоги з шести країн. Ваші дії”, “Моя ефективна стратегія спілкування”, “Аналіз спілкування в різних міжетнічних ситуаціях”, “Переговори за заданою темою”, “Бесіда з іноземцем, який не розуміє Вашої мови”. Вони допомагали закріпити дотримання етикетних норм мовленнєвої поведінки у різних крос-культурних комунікативних ситуаціях.

Кращому усвідомленню себе в світі, світу у собі сприяв метод “відкритої кафедри” як можливість спілкуватися з

усім людством, щоб донести проблеми, які хвилюють особистість, суспільство та потребують підтримки світової громади. Зокрема, на “відкритій кафедрі” порушувалися питання боротьби України за свою незалежність та підтримки її світовою спільнотою, а також проблема “інформаційної війни” як способу викривлення дійсності та формування негативних стереотипів у росіян про українців.

Окрім цього, під час комунікативного тренінгу увага приділялась вирішенню конфліктів. Наприклад, на занятті “Чи має вирішення конфлікт” розглядалися причини, типи конфліктів та шляхи розв’язання крос-культурних конфліктних ситуацій (відчуження, співробітництво, компроміс, примирення). У занятті використовувались вправи “Вирішуємо конфлікт”, “Трое сліпих і слон”, які формують певні навички поведінки у конфлікті.

Під час заняття “Шукаємо порозуміння?” висвітлювалася проблема взаємодії та порозуміння в контексті крос-культурного спілкування. Зазначалося, що прагнення до порозуміння свідчить про культурний рівень особистості, її вміння розуміти інших, ставити себе на місце партнера, знаходити те спільне, що об’єднує, діалогізм, вміння поступатися.

Важливим складником інтерактивної технології стала діяльність студентського інтерактивного театру, у якому не передбачалося глядачів, а кожен студент був його учасником, що імпровізуючи, експромтом, без підготовки виконував свою роль, перевтілюючись в інший образ. Інтерактивний театр через зворотний зв’язок сприяв розвитку партнерських якостей, діалогізму та комунікабельності, оскільки, вигадуючи різні сюжети, розігруючи їх, студенти обирали різні моделі поведінки та стосунків у крос-культурних ситуаціях. Діяльність інтерактивного театру проходила у творчій обстановці, в якій педагогу відводилась стимулююча і спонукальна роль. Вистави інтерактивного театру обов’язково поєднувались із класичною музикою, яка несла певне змістове і сюжетне навантаження, задавала настрій, ритм, естетику. Такі вистави зближували студентів і педагогів, сприяли взаємопорозумінню та встановленню довірливих стосунків.

Отже, використання інтерактивної технології формування крос-культурних цінностей студентів вищих педагогічних навчальних закладів було зумовлено демократичними,

партнерськими стосунками викладачів і студентів, потребою діалогу у вирішенні проблем студентів, творчою спрямованістю виховного процесу вишів та їхнім зв'язком із життям.

Література

1. Андрущенко В. П. Методологічні орієнтири сучасної філософії освіти / В. П. Андрущенко // Філософія і методологія вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів / [авт. кол.: В. Андрущенко, М. Бойченко, Л. Горбунова, В. Лутай та ін.]. – К. : Педагогічна думка, 2011. – С. 6–20.
2. Андрущенко В. П. Основні характеристики європейського вищої освіти та можливості її реалізації у системі освіти України / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. – 2010. – № 4 (39). – С. 5–16.
3. Бех І. Д. Виховання у дітей вміння жити в мирі та злагоді / І. Д. Бех // Освіта України. – 1999. – № 33–34. – С. 5–6.
4. Бех І. Д. Міжкультурна взаємодія в особистісному розвитку вихованця / І. Д. Бех // Матеріали міжнарод. наук.-практ. конференції [„Міжкультурний діалог у сучасній освіті“], (м.Київ, 11 листопада, 2008 р.). – К. : Видавець СПД Цудзинович, 2009. – Т. 1. – 96 с.
5. Бех І. Д. Сучасне виховання: інноваційні горизонти / І. Д. Бех // Завуч. – 2008. – № 22 (352). – С. 4–33.
6. Калисецкая И. В. Кросс-культурные аспекты гуманизации в образовании // Кримські педагогічні читання : матеріали Міжнар. наук. конф. 12–17 вересня 2001 р. / [за ред. С. О. Сисоевої, О. Г. Романовського]. – Харків : НТУ „ХПІ“, 2001. – С. 168–172.
7. Сисоева С. О. Творчий розвиток фахівців в умовах магістратури : [монографія] / Світлана Олександрівна Сисоева. – К. : Едельвейс, 2014. – 400 с.
8. Солодка А. К. Кроскультурний інтегратор : [навч.-метод. посіб. для студ. вищих навч. закладів] / Анжеліка Костянтинівна Солодка. – Миколаїв : Іліон, 2014. – 36 с.
9. Солодка А. К. Фасилітація крос культурної взаємодії : [навч.-метод. посіб. для студ. вищих навч. закладів] / Анжеліка Костянтинівна Солодка. – Миколаїв : Іліон, 2014. – 228 с.
10. Шустова Ю. И. Цикл часов общения “Развитие навыков анализа у старшеклассников” / Ю. И. Шустова // Классный руководитель. – 2006. – № 2. – С. 32–57.

Т. В. Олинец

Использование интерактивной технологии формирования кросс-культурных ценностей студентов в воспитательном процессе высших педагогических учебных заведений

Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко (61 ул. Огиенко, Каменец-Подольский, Украина)

Статья посвящена практике использования интерактивной технологии формирования кросс-культурных ценностей студентов в воспитательном процессе высших педагогических учебных заведений. Определена сущность интерактивной технологии, ее задачи и механизмы внедрения. Раскрывается тренинговая форма работы как составляющая интерактивной технологии. На примерах применения этического тренинга “Я-культура – Ты-культура” и коммуникативного тренинга “Мы разные, но мы равные” подтверждена их эффективность в работе со студентами педагогических вузов. Доказана результативность использования кросс-культурного интегратора и студенческого интерактивного театра в воспитательном процессе высших педагогических учебных заведений.

Ключевые слова: кросс-культурные ценности, студенты, высшие педагогические учебные заведения, интерактивная технология, тренинг.

T. V. Olynets

Using of Interactive Technology of Formation of Cross-Cultural Values of Students in the Educational Process of Higher Educational Establishments

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University
(61 Ohiienko Str., Kamianets-Podilskyi, Ukraine)

The article deals with an interactive technology of forming cross-cultural values of students used in the educational process of higher educational institutions.

The essence of the interactive technology, its assignments and mechanisms of introduction are determined. Training forms as part of the interactive technology are revealed. Their effectiveness in work with students of higher pedagogical institutions is proved on the examples of the ethical training “I-Culture, You-Culture” and the communicative training “We are Different, but We are Equal”.

The efficiency of the cross-cultural integrator and students’ interactive theater in the educational process of higher educational institutions has been found out.

In the author's point of view, the use of the technology is stipulated by democratic and collaborate relationships of teachers and students, their need for dialogue in order to solve urgent problems, by creative educational process in higher educational institutions and their connection with life.

Keywords: *cross-cultural values, students, higher educational institutions, interactive technology, training.*

References

1. Andrushchenko, V. P. (2011). *Metodolohichni oriientyry suchasnoi filosofii osvity* [Methodological guidelines of modern philosophical education]. Kyiv: Pedahohichna dumka.
2. Andrushchenko, V. P. (2010). *Osnovni kharakterystyky yevropeiskoi vyshchoi osvity ta mozhlyvosti y ii realizatsii u systemi osvity Ukrainy* [The main characteristics of European higher education and the possibilities of its implementation in the educational system of Ukraine]. Kyiv: Teoretychnyi ta naukovo-metodychnyi chasopys.
3. Bekh, I. D. (1999). *Vykhovannia u ditei vminnia zhyty v myri ta zlahodi* [Educating in children the ability to live in peace and harmony]. Kyiv: Osvita Ukrainy.
4. Bekh, I. D. (2009). *Mizhkulturna vzaiemodiia v osobystisnomu rozvytku vykhovantsia* [Intercultural interaction in the personal development of a pupil]. Kyiv: SPD Tsudzynovykh.
5. Bekh, I. D. (2008). *Suchasne vykhovannia: innovatsiini horyzonty* [Modern education: Innovative Horizons]. Kyiv: Zavuch.
6. Kalisetskaya, I. V. (2001). *Kross-kulturnyie aspekty gumanizatsyi v obrazovanii* [Cross-cultural aspects of humanism in education]. Kharkiv: NTUKhPI.
7. Sysoieva, S. O. (2014). *Tvorchyi rozvytok fakhivtsiv v umovakh mahistratury* [Creative development of experts in conditions of magistracy]. Kyiv: Edelveis.
8. Solodka, A. K. (2014). *Kroskulturnyi intehtorator* [Cross-cultural integrator]. Mykolaiv: Ilion.
9. Solodka, A. K. (2014). *Fasylytatsiia kroskulturnoi vzaiemodii* [Facilitation of cross-cultural interaction]. Mykolaiv: Ilion.
10. Shustova, Yu. I. (2006). *Razvitie navykov analiza u starsheklassnikov* [Development of skills of analysis in seniors]. Kyiv: Klassnyy rukovoditel.